

נפשות נעלמות – המעפילים והמוסד לעליה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה

בבחירות לכנסת הראשונה, שהתקיימו ב־25 בינואר 1949, לא זכו להצביע יותר מעשרת אלפים מעפילים¹ ששהו עדיין, שמונה חודשים אחרי הקמת המדינה, מאחורי הגדרות של מחנות הגירוש בקפריסין. רבים מאותם מעפילים, בהם אנשי האוניה "מולדת" שגורשה מחופי הארץ בסוף מארס 1947, ישבו זה שנתיים בקירוב במחנות והמתינו שיותן להם להגיע אל חופי הארץ. נציגי המעפילים וגם שליחים מישראל – בהם אנשי המוסד לעליה ב' ונציגי מפלגות אל המחנות – העלו את התביעה להעניק זכות בחירה למעפילים במחנות קפריסין. בתום דיון בעניין זה במועצת המדינה הזמנית (5 בנובמבר 1948), נדחתה התביעה, מטעמים לוגיסטיים ומשפטיים.² השיר שהושר במחנות הגירוש "קפריסין היא גם כן ארץ־ישראל", לא חדר אל כל הלבבות בארץ.

אפיזודה זעירה זו, אשר נשטפה ונעלמה בזרם הגורף של אירועי ראשית המדינה, עשויה להבהיר, בקנה מידה קטן ובתמצית, את אשר בכוונת מאמר זה לטעון. אף שהיו חוד החנית בידי ההנהגה הציונית במאבקה לסיום המנדט הבריטי ולהקמת מדינה יהודית, חומר בידי ראשי המאבק הזה והקורבן הלא יגונה שלו – ונססה להוכיח זאת בהמשך – נעלמו מעפילי השנים 1945–1948

1. מספר בעלי זכות ההצבעה לכנסת הראשונה עמד על 440,000. הצביעו 86 אחוזים, והמודד למושב בכנסת היה 3,592 קולות. מדובר איפוא בכשניים וחצי מנדטים. ראה, תוצאות הבחירות לכנסת ה־11 תשמ"ד, ירושלים תשמ"ז, עמ' י"ג. תודתי לחנן קריסטל שהעביר לי נתונים אלה.
2. את פרטי הפרשה מביא דוד שערי בספרו "גירוש קפריסין 1946–1949" (ירושלים 1981, להלן: שערי), עמ' 164–165. שערי כותב כי בצד הרצון מצד השליחים לתת ביטוי להשתייכותם של המעפילים ליישוב העברי בארץ, היו לדרישה זו גם מניעים פוליטיים, שכן מפלגות מסוימות נהנו במחנות מתמיכה שהיתה גדולה בהרבה משיעור התמיכה בהן בארץ. מכאן אפשר להסיק שהמפלגות הקובעות במערכת הפוליטית, שלא נהנו בקרב המעפילים מתמיכה דומה לזו שהיתה להן באוכלוסיה הכללית, אף לא עשו מאמץ מיוחד לאפשר הצבעת המעפילים.

מסדר-יומה של המדינה הישראלית הצעירה. אבדה להם נוכחותם וזהותם לא רק במישור הפוליטי ובחשיבה הציבורית הרשמית אלא, וביתר שאת, ברבדים העמוקים יותר של התודעה ותת-התודעה של החברה המתגבשת, שמסמניהם הם כל אותם חומרים אשר בהצטברותם מאפשרים לנו, כדברי לוסין פבר, "לשחזר את העולם הנפשי, האינטלקטואלי והמוסרי, ולבנות מחדש את דימויי העולם, החיים, הפוליטיקה והדת שעיצבה לעצמה קולקטיביות היסטורית מסוימת."³

מעבר לטענה עצמה שבמערכת הסימבולים וריטואלי ההקמה והגבורה שיצרה לעצמה המדינה החדשה, במודע ושלא במודע, לא יכלו אותם מעפילים, שארית הפליטה, למצוא את מקומם, ננסה גם להשיב על השאלה מדוע.

כשלוש שנים קודם הקמת המדינה, במחצית השנייה של חודש אוקטובר 1945, יצא בן-גוריון לסיור בזק בשורה של מחנות עקורים בגרמניה. אפשר לתאר ביקור זה כמעין סקירת-הכוחות שעמדו לרשותו של בן-גוריון במאבק הגדול שאת קווי העיקריים זה עתה ניסת, נגד המדיניות הבריטית ולקראת הקמת המדינה היהודית. "לי היתה דאגה על יהודי אירופה – הסביר לחבריו בהנהלת הסוכנות את מניעי ביקורו במחנות – ידעתי שאנחנו עומדים לפני מערכה קשה וממושכת [...] הם [יהודי אירופה] יכולים לשמש לנו ממשול גדול, גם עוזר [...]”⁴ כבר בתעודה זו, אם כן, מובהר היטב אופי הדאגה של בן-גוריון לפליטי שואה: לא גורלם האינדיבידואלי, לא תנאי חייהם, הם העומדים בראש מעייניו, אלא אם יהיו למכשול במערכה הציונית, או אם יוכלו לתרום ולסייע לה.

ואמנם, בסקירת-הכוחות שערך במחנות, ביקש בן-גוריון לברר לאשורם את כוחם ואת עמדותיהם של אנשי המחנות, אם אמנם מסוגלים אותם שרידי-שואה ורוצים להטות שכם ולהירתם למאבק הציוני ולמדינה יהודית בארץ-ישראל, או שמחפשים הם פתרונות מיידיים למצבם, יהיה מקומם של פתרונות אלה אשר יהיה. "יותר מהכול תלוי גורל המערכה שלנו – אמר בן-גוריון כבר בספטמבר 1944, בדברי פרידה שנשא בפני החיילים הארצישראלים טרם צאתם לאירופה – ברצונם ובעמידתם של מיליון וחצי היהודים באירופה. אם הם, ברגע שיוכלו להשמיע את קולם, אם הם יעמדו רצוצים, מעונים ורפייד, יסתפקו בפירווי זכויות [...] ובחסדים וסיוע שיקבלו מאחיהם העשירים באמריקה ומחברות צדקה בינלאומיות, או שהם – כיהודים גאים וזקופי-קומה – יתבעו יחד אתנו מולדת ועצמאות לעם היהודי, ויסתערו על שערי ארץ-ישראל."⁵

בתור מפקד הסוקר את פקודיו לפני יציאה לקרב, רשאי היה בן-גוריון להיות שבע רצון. סקרים ומשאלים שונים שנערכו בקרב אנשי המחנות, לאו דווקא

3. Charles Samaran (ed.), Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris 1961, p.961

4. בן-גוריון בהנהלת הסוכנות, 21.11.45, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ).

5. בן-גוריון לפני חיילי הגדוד השלישי בקריית מוצקין, 23.9.44, אצ"מ, S25/6078.

עלידי ארגונים ציוניים, הראו שהרוב הגדול בהם קיוו לעלות לארץ-ישראל אם תיווצר הזדמנות כזאת.⁶ לגודל האכזבה, שוב לא עמדו לרשות העניין מיליון וחצי מיליון יהודים כפי שחזה בן-גוריון ב-1944, אלא כמה מאות אלפים בלבד.⁷ התרגשות נדירה הקבילה את פניו של בן-גוריון בעת סיוריו והופעותיו במחנות. המלים משיח ומלך היהודים מופיעות תדירות בתיאורים של מלוויו. "היו מקומות בהם ניטלה לשונם של הניצולים", כתב אחד החיילים הארצישראליים שליווהו.⁸ מפקד המחנה בלאנדסברג – עד בלתי משוחד, יהודי מתבולל – כתב לאחר הביקור: "המחנה זכה לביקורו של בן גוריון – ראש הארגון הציוני בארץ-ישראל. בעיני אנשי המחנה הוא אלוהים. יש רושם שהוא מסמל את כל תקוותיהם להגיע לארץ-ישראל".⁹

חוויותיו הרגשיות של בן-גוריון בעת הביקור לא נפלו כנראה מאלה של מקבלי פניו. עד כדי כך שביום שובו ממחנה ברגן בלזן העתיק ביומנו, שלא כהרגלו לרשום רישומים קצרים וענייניים ביותר ביומן, את שיר הפרטיזנים של הרש גליק, בידידי, וכן את השיר "עס ברענט" של גבירטיג. העתיק, ולא הוסיף מלה, ולא הסביר ולא פירש את מעשהו.¹⁰

אולם מעבר לחוויית המפגש הראשון עם ניצולי השואה שחווה בן-גוריון בסוורו, הוא מצא במחנות את הנשק שחיפש, את אגרוף המחץ שאיתו ביקש לנהל את המלחמה על מדינת היהודים. בעודו מסייר במחנות, משוחח עם הניצולים ונציגיהם, עם החיילים הארצישראלים ועם הפיקוד האמריקאי, קלט את עוצמת הפוטנציאל המדיני של פצצת המחנות המתקתקת, והחליט כי אסור לפרקה, אלא בעיתוי ובנסיבות הנוחים למאבק הציוני המתרגש.

6. סקר שערכה אונר"א בקרב 20 אלף יהודים בקירוב במחנות העקורים העלה כי 96.8 אחוזים מהם הצהירו על רצונם לעלות לארץ-ישראל (מובא מתוך עזריאל קרליבך, דו"ח ועדת החקירה, תל אביב 1946, עמ' 275). ראש מחלקת העקורים האמריקנית, אישר על סמך מקורות צבאיים, ש-60 אחוזים מן היהודים היו בוחרים בארץ-ישראל, 20 אחוזים בארצות אחרות שמעבר לים, והאחרים, או שלא החליטו או שאמרו שהיו חוזרים לארצות מוצאם (תזכיר משרד העקורים של צבא ארצות-הברית, אזור ארצות-הברית בגרמניה, לוועדה האנגלו-אמריקנית, פברואר 1946). הפרטים הללו מצוטטים אצל יהודה באואר, הבריחה, תל אביב (להלן: באואר), עמ' 195.

7. ביומנו של בן-גוריון בתקופה שלאחר המלחמה מרובים האיזכורים והנתונים הדמוגרפיים והסטטיסטיים על שארית הפליטה באירופה, הבאים בעיקר בהקשר של עתיד הציונות. ראה, למשל, יומן בן-גוריון, 30.7.45: ביום ביקורו במחנה ברגן בלזן, רשם בן-גוריון פרטים רבים על התמותה בקרב יושבי המחנה ועל תנאי-הקיום שם. יומן בן-גוריון, 27.10.45, ארכיון בן-גוריון, שדה בוקר (להלן: אב"ג).

8. עדות צבי לנגוס (שילוח), המדור לתיעוד בעל-פה, עדות מס' 64. מצוטט אצל יואב גלבר, תולדות ההתנדבות (3), שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, ירושלים תשמ"ג, (להלן: גלבר), עמ' 492.

9. ראה באואר, עמ' 96-97.

10. יומן בן-גוריון, 27.10.45, אב"ג.

מכאן ואילך נכרך בתפישה הציונית ללא הפרד, פתרון בעיית העקורים היהודים באירופה עם הקמת מדינת ישראל.¹¹ כל פתרון אחר, מהיר יותר, "אנושי" או "מוסרי" כפי שהוא כונה אז – בעיקר על-ידי הבריטים והארגונים הפילנטרופיים שפעלו במחנות – לעומת פתרון הקבע המדיני הגדול שהציעה הציונות, נדחה על הסף.

נאמן איפוא לתפישתו משכבר בדבר ניצול אסונו של העם היהודי כמנוף להגשמה ציונית, או כהגדרתו של אביוהר, גיוס המצוקה למען הגאולה,¹² מיהר בן-גוריון להשליט משמעת ציונית על המחנות. בעת סיורו כבר פעלו במחנות ארגונים פילנטרופיים יהודיים שונים שעסקו בעיקר בהוצאת ילדים ובהעברתם למוסדות ולמשפחות אומנות בבריטניה, בצרפת ובשווייץ. מייד תבע לעצור את התהליך ולא לאפשר הוצאת אנשים מן המחנות. בשוכו להידלברג מן המחנות בבאוואריה העביר הוראה טלפונית לנציג הסוכנות בלונדון "לבל יוציאו אנשים מהאיזור [הכיבוש] האמריקאי, לא לצרפת, לא לאנגליה ולא לשווייץ [...] דרשתי מניעת הוצאת ילדים ובוגרים [...] אם לא לשם עלייה, לפי הוראת הסוכנות [...]"¹³

במקביל פעל להקמתה של מעין אוטונומיה יהודית, מיני-מדינה בדרום גרמניה, שבה ינהלו העקורים את ענייניהם באופן עצמאי, יימסרו להם שטחי חקלאות לעבדם בהזרכת שליחים מארץ-ישראל, ובהם יקבלו הכשרה חצי-צבאית לקראת עלייתם לארץ-ישראל.¹⁴ שם, בדרום גרמניה, באיזור הכיבוש האמריקאי, תבע לרכז את כל היהודים מאירופה, כדי להגביר את הלחץ, הן על הבריטים והן על האמריקאים, ולהפוך לחץ זה לבלתי-נסבל מבחינתם. "אילו היינו מספיקים לרכז רבע מיליון יהודים באיזור [הכיבוש] האמריקאי, זה היה מגביר את הלחץ האמריקאי [על הבריטים...] נתתי הוראה לכל המטפלים בדבר

11. למעשה, כבר ב-17 באוגוסט 1945, כתב בן-גוריון ביומנו כי "השינוי שחל במצב העם היהודי מחייב ראייה חדשה של ארץ וגולה. אין עוד שני אלה חטיבות נפרדות – העלייה וצרכי העלייה מגשרים ביניהם. מה שהיום גולה יהי מחר ארץ-ישראל". יומן בן-גוריון מאותו תאריך, אב"ג.

12. מאיר אביוהר, "ביקור בן-גוריון במחנות העקורים", בתוך בנימין פינקוס (עורך), יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה 1944-1948, באר שבע 1987 (להלן: אביוהר), עמ' 265; דיון מקיף על "תורת ניצול האסון" של בן-גוריון ראה, שבת יטבת, קנאת דוד, ג. הקרקע הנוער, תל-אביב 1987 (להלן: טבת).

13. יומן בן-גוריון, 24.10.45, אב"ג; זרח ורהפטיג שהגיע למחנות בתור חבר משלחת מטעם ועד ההצלה של הרבנים בארצות-הברית, מספר כי נקרא לפרנקפורט לשיחה עם בן-גוריון, לפני פגישתו של זה עם גנרל אייזנהאואר. "בשיחה ביקש בן-גוריון להבהיר לי עד כמה עלולות הוצאת ילדים ממחנות הפליטים והעברתם הזמנית לצרפת להחליש את המאבק לעליית כל הפליטים לארץ-ישראל". זרח ורהפטיג, פליט ושריד בימי השואה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 339-340.

14. בן-גוריון בהנהלת הסוכנות, 21 בנובמבר 1945, פרוטוקול הנה"ס, אצ"מ, Z4/2930.

'להרביץ' לאיזור עד כמה שאפשר יותר [...] ראיתי שאסור להוציא אף יהודי אחד למקום אחר מלבד ארץ-ישראל", אמר בהנהלת הסוכנות ב־21 בנובמבר 1945, אחר שובו ארצה מן הביקור.¹⁵ ובמזכירות מפא"י, למחרת היום, טען: "לא מצאתי בעולם ציבור ציוני כזה כמו שמצאתי במינכן ובסביבתה, וראיתי שזה יכול להיות גורם כביר במלחמתנו הפוליטית".¹⁶

הנה איפוא, גם אם יהיה זה מוגזם מעט לומר כי ממינכן שבבאוואריה, ממחנות העקורים שבגרמניה, קמה מדינת היהודים, שם ודאי נמצא אחד המנופים, אם לא המנוף הגדול, להקמתה. ומשאותר והוגדר האובייקט, פעל בן-גוריון למצוא או לארגן את הסובייקט. הוא עשה זאת בקדחתנות, וללא שהייה, כדרכו. בפגישה עם הד"ר ג'וזף שווארץ, מנהל שלוחת אירופה של הג'וינט, ואחד האנשים החזקים של הארגון האמריקאי, הגיעו השניים להסכם, החריג מאוד בתולדותיו של ארגון זה עד לאותה עת, לפיו יממן הג'וינט את פעולות העלייה (לרבות עלייה ב'). ההסכם הטיל על הסוכנות לדאוג להכנת היהודים ולהכשרתם לקראת העלייה.

אמת, כבר בהזדמנויות קודמות ניסח בן-גוריון את קווי המיתאר של המאבק הציוני הלאומי על-פי תפישתו. התפכחות היישוב והנהגתו מן הציפיות שנתלו בממשלת הלייבור קדמו לפרסום הרשמי של תכנית הלייבור ב־13 בנובמבר.¹⁷ בסוף ספטמבר קרא בן-גוריון לנתק כל מגע עם הממשלה הבריטית, ובמקביל לחזק את ה"הגנה" ולהגביר את פעולות העלייה הבלתי-לגאלית וללוותן במערכה נמרצת בדעת הקהל בארצות-הברית, בבריטניה ובכל מקום.¹⁸ ב־1 באוקטובר כבר היה הרבה יותר ספציפי. לעמיתיו בירושלים אשר תבעו ממנו לחזור ארצה כדי לנהל משם את המאבק, כתב כי הוא נשאר בינתיים באירופה כדי לרכז ולגבש שם את שלוחות הפעולה. במכתב שהכיל שמונה סעיפים, מנוסחים טלגרפית, התמצו הן האסטרטגיה והן הטקטיקה של מאבקו. נאמר בהם:

במרכז הכנות לעלייה ג' (נוסף על ב') והיא עלייה מזויינת שתעמוד בכוח עצמה בפני משטרה בים ובחוף [...] סעיף ב'):

15. שם, שם.
16. בן-גוריון במזכירות מפא"י, 22 בנובמבר 1945, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל (להלן: אמ"צ), 26/45.
17. פרוטוקולים של ישיבות הנהלת הסוכנות בלונדון, 20 ו־25 בספטמבר 1945, אמ"צ, S25/1720; פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות בירושלים, אמ"צ, 30.9.45; סקירת קפלן במרכז מפא"י, 27.9.45, אמ"צ 23/45; בשרד לסנה מ־7 באוקטובר 1945, כתב בן-גוריון כי ייתכן שלא תהיה כלל הכרזה של הלייבור, ומכל מקום, המדיניות העתידה תהיה "המשכת הספר הלבן למעשה". בן-גוריון אל סנה, 7.10.45, אב"ג.
18. ישיבות הנהלת הסוכנות בלונדון, 20 ו־25 בספטמבר 1945, אמ"צ, S25/1720.

הפעולה באירופה (רכישה, אימון, מימון, קשרי שידור, העברה וגיוס עלייה ב' רג') מחייבת מפקדה מרכזית בצרפת. יש להעביר מיד את אהוד [אבריאל] לפריס. עליו להגיע עוד בהיותי פה. והכרחי ששאל [מאירוב] יבוא מיד [...] סעיף ג']:

התגובה צריכה להיות מתמידה, נועזת ומחושבת לזמן לא מעט. לא קרב אחרון ולא ציפייה לניצחון קל ומהיר [סעיף ד']:
הסברת התגובה לדעת הקהל בעולם [...] חשיבותה שקולה כמעט נגד התגובה עצמה [סעיף ח']¹⁹.

סעיפים אלה שהבאנו כאן, מתוך השמונה שבמכתב חשובים ביותר להבנת האסטרטגיה הבן-גוריוניסטית באותה עת, והתפקיד שממלאים בה ניצולי השואה. למעשה היתה זו החיאה של רעיון "העלייה הלוחמת" שלו מ-1939, שלא יצא אז אל הפועל.²⁰ כמו עכשיו כמו אז, ראה בעלייה זו מהלך דו-תכליתי – הכרזת מלחמה באנגליה מזה, והסעת אלפי פליטים לחופי הארץ לעיני העולם כולו מזה. מהלך זה נתפש בעיניו כמורכב וממושך, המחייב גיוס כל הכוחות, הן ביישוב והן בעם היהודי. לגיוס כללי ומקיף זה היה גם, בעיני בן-גוריון, כפי שניסחתי במקום אחר,²¹ ערך נוסף, שמעבר לתכליות הישירות והריאליות של העלייה הלוחמת, והוא הערך הסימבולי של מאבק והתעלות מתוך המצב היהודי ההווה, והכשרת הלבבות והכלים למלחמת-תקומה. וכאז כן עתה, היה ליצירת דעת קהל אוהדת משקל מכריע בתכניתו, והמאמץ ההסברתי הציוני היה חלק בלתי נפרד מן המאבק הכולל. מכאן גם חשיבותם הקריטית של פליטי ההשמדה הנאצית בנוסחה זאת: לא יימצא גורם בעולם המערבי, האמין בן-גוריון, שיהיו לו הכוח והעוז המוסריים לחסום, נוכח התקשורת העולמית שתזון ותתזמר על-ידי ההסברה הציונית, את ניצולי השואה בדרכם אל עבר מקלטם בארץ-ישראל. היעדים אם כן, הוגדרו, הותוו דרכי הפעולה, ונמצא גם הכוח שיוכל להגשים את המטרות, דהיינו, שארית הפליטה, בארגונו ובאמצעותו של היישוב ושליחיו. ואמנם, החל מסוף 1945 ותחילת 1946 חל מפנה רב-משמעות בתפישות, במטרות ובמימדים של העלייה הבלתי-לגאלית. עד אותו מועד פעל הארגון היישובי לעניין ההעפלה – המוסד לעלייה ב' (להלן, המוסד) – בלא שהוגדרו יעדיו בכירור, ללא קונספציה מקפת של הפעולה, וללא תכנון מראש. שליחי המוסד שוגרו לעתים באורח מקרי ופעלו כבודדים בשטח, ללא משאבים רבים, וללא מידע מוקדם על אפשרויות הפעולה, על קיומם של מפעילים-בכוח,

19. מכתב "אבי עמוס" מלונדון להנהלה בירושלים, 1.10.45, אב"ג.

20. עוד על "העליה הלוחמת" ראה, מאיר אביזוהר, הציונות הלוחמת, קריית שדה בוקר 1985; טבת, עמ' 271-341; עדית זרטל, "בין מוסר ופוליטיקה", בתוך אניטה שפירא (עורכת), קובץ ההעפלה (בדפוס; להלן: זרטל).

21. זרטל.

על נכונותם של אותם יהודים, שארית הפליטה, לעמוד במסת העלייה הבלתי-לגאלית, על כל הסיכונים והקשיים הכרוכים בה.²²

המפגש הראשון עם החורבן ועם מצוקת השרידים היה מהמם והכלים שניתנו בידי השליחים לא הלמו, באורח טראגי, את הצרכים. "אני חי בהרגשה קשה מאוד – כתב אחד מאנשי המוסד בנובמבר 1945 – שאנו נחמיץ אפשרויות גדולות [...] זאת היא הכרה המטילה על כולנו אשמה כבדה [...]"²³

העבודה במוסד היתה, כניסוחו של אחד האנשים המרכזיים בו, לא מושכלת ולא מאורגנת, תלוית אינטרסים פוליטיים-מפלגתיים, ופרוצה לשיקולים זרים. "עבודת המוסד מתנהלת לפי בחינות משונות – כתב אחד השליחים בשלהי 1945 – כל אחד שמגלה יוזמה הוא המרכז. והכל נשאר בלתי מרוכז. נכנס לעבודה רעל הפוליטיקה והאמפאטיה האישית"²⁴.

התוצאות היו בהתאם. רק באוגוסט 1945, יותר משלושה חודשים אחרי תום המלחמה – יש לזכור כי שליחים של המוסד הגיעו לאירופה בדרכים שונות עוד לפני סיום המלחמה וניסו לפעול לארגון עלייה ב' – יצאה ספינת המעפילים הראשונה של המוסד, מאיטליה, ועליה שלושים וחמישה מעפילים בלבד. מאוגוסט עד דצמבר 1945 הפליגו עוד שבע ספינות, שתיים מיוון והשאר מאיטליה, ועליהן 1036 מעפילים בסך הכול. במאמר מוסגר, חשוב לציין כי כל שמונה הספינות הללו הגיעו אל חופי הארץ והורידו את אנשיהן בשלום, בעזרת מנגנון ההורדה של המוסד שהוכשר עוד בשנים שלפני המלחמה. המוסד – על שלוחותיו בחוץ-לארץ ובארץ – מילא את היעד המקורי שלו, שלשמו הוקם שבע שנים קודם, כלומר, שבירת מיכסות העלייה הבריטיות והבאת יהודים "בלתי לגאליים" לארץ-ישראל.

תחילת 1946 סימנה ראשיתו של שלב חדש בהעפלה ובפעולות המוסד. התגבש ארגון פעולה רחב ומסודר הרבה יותר באירופה, אשר תיאם באופן מהדק יותר את עבודת השלוחות בארצות השונות, שעד אז היתה פרטיזנית

22. השליחים הראשונים של המוסד לאיטליה טענו, בתחילת 1945, כי אין כלל מועמדים לעלייה: "[...] לעניין ב אין כאן לגמרי אנשים [...]]", "גבי ואשרי' לארצ'י", 25.1.45, וכן 'בנימין' לארצ'י', 12.3.45, ארכיון תולדות הגנה (להלן: את"ה) 14/81; יהודה ארזי, שאליהו גולומב שלחו במאי 1945 לנהל את מפעל ההעפלה מאיטליה, היה סבור כי מדובר בהעלאתם של 5000 איש בקירוב, לא יותר. מובא אצל באואר, עמ' 69-70. רק מאוחר יותר, כאשר החלו להגיע לאיטליה הפליטים ממרכז אירופה וממזרח, גילו השליחים את ממדי האתגר שעמד בפניהם.

23. מכתב פינז גינזבורג מפריס למרכז המוסד בארץ, 6.11.45, את"ה 14/A/160; במכתב אחר שלו כותב גינזבורג כי 'אין לנו שליחים מספיקים, לא מבחינת המספר ובמיחוד לא מבחינת ההתאמה'. גינזבורג מזינבה למרכז המוסד, 16.11.45, את"ה 14/160.

24. גדעון רופר (רפאל) מפריס לשרתוק, 14.12.45, את"ה 14/100.

במידה רבה. אנשים בכירים תפסו עמדות פיקוד מרכזיות במוסד.²⁵ במקביל להגדלת המשאבים הכספיים – כספי הג'וינט בעיקר, שהועברו בעקבות ההסכם העקרוני שהושג בין בן-גוריון וד"ר שווארץ – יכול היה המוסד להשיג עכשיו אוניות בעלות נפח גדול יותר, עודפי ציים שהגיעו אל השוק האזרחי.²⁶ גם ארגון שארית הפליטה, דהיינו, הכנת האנשים להפלגות – תחום בו מילאו החיילים הארצישראלים תפקיד מרכזי – עלה על פסים חדשים וכבר נתן את אותותיו.²⁷ ואמנם מינאר ועד סוף יולי 1946 הוציא המוסד 9 אוניות מנמלי אירופה, על סיפונן של כמה מהן יותר מאלף מעפילים להפלגה.²⁸ הישג מבצעי גדול לכל הדעות. אלא שהצלחה וקוץ בה. כל האוניות הללו נתפסו על-ידי הבריטים לאורך חופי הארץ. מעפיליהן נשלחו אל מחנה המעצר בעתלית, והוחזקו שם פרקי-זמן מסויימים. מששוחררו, נוכה מספרם מן המיכסה החדושה הרשמית שהיקצו הבריטים לעלייה, ושהנהלת הסוכנות סירבה לקבל. הבריטים מצאו אפוא דרך להתחכם להנהגה הציונית. לא זו בלבד שעלה בידם לסכל את הפעולה הבלתי-לגאלית, אלא הם אף הכריחו בדרך זו את ההנהגה הציונית להשלים עם מיכסת העולים שהם קבעו, ולו גם בדלת האחורית. אולם עד לנקודת-זמן זו, המוסד עדיין הוסיף למלא את הפונקציה הראשונית שלו, הבאת יהודים לארץ-ישראל, אלא שהפעולה שוב לא היתה חשאית ומחתרתית, אלא קיבלה אופי של התנגשות גלויה ושל הפגנה פוליטית ציונית. פרשת החשיפה והעיכוב של שתי אוניות המוסד ועליהן אלפי מעפילים בנמל לה ספציה שבאיטליה, באפריל 1946, אשר נוצלה, תחילה על-ידי הפעילים הארצישראלים במקום ולאחר מכן על ידי ההנהגה הציונית, לעשיית הון ציבורי ותקשורתית למען עניין המדינה היהודית, גילמה בתמצית את הציבון החדש, המדיני והסמלי בעיקרו, של מפעל ההעפלה.²⁹

עד קיץ 1946 עמדה אפוא ההעפלה בסימן של מתח מתמיד בין יעדה הראשוני, המקורי, דהיינו, הבאת יהודים לארץ-ישראל ושבירת מיכסות העלייה, ובין

25. בין השאר, אהוד אבריאל נשלח לפריס לריכוז פעולות המוסד שם ליד שאול מאירוב; פינז גינזבורג יצא לז'נבה לנהל את עבודת הכספים של המוסד; עדה סרני הצטרפה לשלוחת-איטליה, שהיתה מן השלוחות הגדולות והפעילות של הארגון.
26. האוניות "אשיהו וג'וד" ו"הגנה", למשל, שהפליגו בינוי וביוני 1946 ועל שתיהן 4,000 מעפילים בקירוב, היו שתי קורבטות חדישות למדי, שנרכשו על-ידי איש המוסד זאב שינד בארצות-הברית, בתחילת אותה שנה, והוסכו לצרכי ההעפלה.
27. דיון מקיף על פעולות החיילים הארצישראלים ועל תרומתם לארגון העלייה הבלתי-לגאלית, ראה גלבר.
28. האוניה "מכס נורדאו" הסיעה 1666 מעפילים; "אשיהו וג'וד" – 1257; "הגנה" – 2678. "סיכומי ההעפלה", את"ה 2751.
29. אין זה המקום לדון בהרחבה בפרשת "לה ספציה". חומר ראשוני על הפרשה מצוי בחיק "לה ספציה" 14/86 ובתיק יהודה ארוז, את"ה; כן ראה, עדה סרני, ספינות ללא דגל, תל אביב 1975, עמ' 62–73; דיון נרחב על הפרשה ראה גם גלבר, עמ' 650–660.

היעד המדיני-סמלי המאוחר יותר שהושאל לה. המעפילים הגיעו אמנם לארץ, אבל מספרם נוכח ממיכסות העלייה. אולם הפתרון הבריטי של העברת המעפילים למחנה המעצר בעתלית, שהופעל עד אוגוסט 1946, לא יכול היה להאריך ימים, בעיקר בשל היעדר מקום במחנה שעלה על גדותיו. בקיץ 1946 כבר רוכזו בנמל חיפה יותר מ-3000 מעפילים. האלפים הנוספים שעשו את דרכם באותם ימים לארץ-ישראל באוניות של המוסד, איימו לשבש לחלוטין את הסדרים הבריטיים. בתום סידרה של ישיבות שקיים הקאבינט הבריטי בעניין זה, ביולי ובתחילת אוגוסט, התקבלה ההחלטה לגרש את המעפילים למחנות מעצר בקפריסין, "עד שאפשר יהיה להגיע להחלטה על עתידם".³⁰

"החלטת קפריסין" יצרה שוב מצב חדש במאבק ההעפלה. היא לא עמדה בנפרד לעצמה, אלא היתה חלק ממערך שלם של נסיבות שהשתנו. בה בעת פורקה "תנועת המרי העברי", ואם עד אז היתה המערכה הציונית מערכה משולבת שחברו בה מאבק מדיני בינלאומי, העפלה ומאבק מזויין בתחומי היישוב, הרי מקיץ 1946 הועתק כובד המשקל אל הזירה המדינית. ההעפלה הפכה להיות המנוף המרכזי בזירה זו, בהיותה עתה מפעל גלוי במופגן, בעל יעדים מדיניים בלבד. המעפילים שוב לא היו המטרה עצמה או הערך העליון של הפעולה, אלא המכשיר, אמצעי הניגוח העיקרי בידי ההנהגה הציונית כנגד המדיניות הבריטית.

שנת 1947 בהעפלה היא שנה המתאפיינת בפרדוקסים. מצד אחד זהו פרק השיא של ההעפלה ושל פעולת המוסד לעלייה ב': במהלך שנה זו מוציא המוסד 21 אוניות, מצרפת, מאיטליה, משוודיה, מבלגריה, מרומניה ומצפון-אפריקה, ועליהן עשרות אלפי מעפילים.³¹ תנועת-עם מחתרתית על פני הים שאין דומה לה בהיסטוריה החדשה. אולם זו גם השנה שבה מתרחקת ההעפלה מיעדיה המקוריים יותר מאשר בכל תקופה שקדמה לה. גורלם המיידני של הפליטים/מעפילים הופך להיות משני ותלוי-אינטרסים ציוניים-יישוביים. התפישה הבן-גוריונית של גיוס המצוקה לצורך הגאולה מגיעה לשיאה. הדרך שעושים שרידי השואה מוליכה ממחנות העקורים באירופה אל מחנות המעצר בקפריסין. לא לארץ-ישראל. ומאוחר יותר, במקרה-השיא של "אקסדוס", שעוד נשוב אליו, אף שולחו אותם מעפילים בחזרה לגרמניה. בן-גוריון, שביקש לשמר את חומר הנפץ הסימבולי שהיה טמון בפרשת "אקסדוס", התנגד לכל פתרון-ביניים שיתיר את הסכך הבינלאומי בפרשה זו, וימנע מן העקורים הללו את השיבה הכפויה אל ארץ סיטיהם. נסיונו של וייצמן לתווך בפרשה באמצעות לאון בלום, ולמצוא לה סיום "הומאני" על אדמת צרפת, נתקל בתגובה קשה ביותר

30. החלטת הקבינט הבריטי על שילוח המעפילים לקפריסין, 13.8.46. נוסח מלא ראה, שער, עמ' 321-325.

31. "סיכומי ההעפלה", את"ה 2751.

של בן-גוריון, שראה בו, בווייצמן, מכשיר בידי בוויין נגד ההנהלה הציונית. במכתב יוצא דופן בחריפותו, שהריץ מז'נבה לחברי הנהלת הסוכנות בלונדון, התנגד בן-גוריון לכל התערבות מצידו של וייצמן ולפעולה לא מתואמת כלשהי מצד חברי ההנהלה בלונדון. מפאת חשיבותו של המכתב, נביא כאן, בפירסום ראשון, את עיקרו:

אני מלא דאגה ופליאה על מה שנעשה בלונדון. אני יודע עליידי מי: על דעתו הפרטית של וייצמן או על דעת חברים או חבר בהנהלה בלונדון. חרדה זו אינה מיוחדת לי בלבד, גם משה [שרת], שבא היום הנה, שותף לדאגה הזאת. הוא ניסח את הדבר ככה (ואני מסכים לניסוח): האנגלים מנצלים את וייצמן שילחץ עלינו לטובתם. גם נסיעתו של ירבולום להמבורג תמוהה בעיני. בשם מי נסע? מי שלח אותו? לשם מה? מכיוון שהחברים בלונדון לא ראו צורך או לא הספיקו להודיע לי מה הם עושים או חושבים לעשות בעניין, הריני רוצה למסור לכם דעתי השקולה והנחרצה:

- 1) אני מתנגד בהחלט ש.ח.ו. יתערב בפעולות של ההנהלה, ישמש שליחה או יפעל כמתווך בין הממשלה והסוכנות. אם יש צורך – ויש – לפנות לממשלה, יפנו חברי ההנהלה ועל אחריות ההנהלה, ולפי החלטות ההנהלה. התערבותו של ח.ו. תזיק כלפי חוץ וכלפי פנים. [ההדגשה במקור – ע.ז.]
- 2) אני מניח שאתם בלונדון לא תפעלו בעניין המעפילים בניגוד להחלטתנו המשותפת ולא תפרו את ההוראות שהוחלט עליהן. אני מבין את הקושי של מצבכם, אבל עמדתם בקושי זה, וקשה לי להניח על הדעת שדווקא עכשיו, אחרי ישיבה זו של הוועה^פ, יתחיל ריקוד־שדים חדש, ודווקא בלונדון.
- 3) מה שנעשה כבר – ולא ברור לי מה נעשה ועליידי מי – כבר הביא נזק לא מעט. כל פעולה נפרדת בלונדון שלא על דעת ההנהלה כולה, עלולה לפוצץ את ההנהלה ואולי את ההסתדרות הציונית. היום קראתי ידיעה של רויטר – וברור לי שזו ידיעת שקר – שהמעפילים כאילו הסכימו לרדת [בצרפת] מרצונם הטוב, ואך היתנו תנאי שלא ינתן פרסום לדבר, ולכן אסרה הממשלה על הכתבים והצלמים להימצא במקום. זהו פרק של ההשמצה והקמפניה של הסתה שמנהלת מכונת התעמולה של משרד החוץ נגד ההעפלה והתנועה הציונית, וכבר קראתי אתמול בטיימס ונוסח ששמענו אותו בימים הטובים מפי היטלר: "ציונים – מארכסיסטים". ניזהר שמי שהוא מאיתנו לא ישותף באיזה דרך שהיא בקמפניה זו.
- 4) אני מתנגד שיוטל איזה תפקיד פוליטי שהוא על ח.ו. – בין באנגליה בין באמריקה. אין צורך לנמק זאת.³²

32. בן-גוריון מגנף [ז'נבה] אל חברי ההנהלה בלונדון, 7.9.47, מתוך מחברת מכתבים מתאריכים 28.8-8.9.47, אב"ג.

חובה לציין כי רבים מן המעפילים/הפליטים, בעיקר המאורגנים שבהם, חברי תנועות הנוער והמפלגות הציוניות, לא ראו את עצמם קורבנות המצב הזה, אלא שליחיו מרצון ואף גיבוריו. היו ביניהם "אחד העם", אנשי-שורה, "חומר אנושי קשה" כהגדרתם הרווחת של שליחי היישוב.³³ שקיבלו עליהם את הדין, באין ברירה. אבל היו בהם גם מנהיגים ואנשי-מעלה, שראו במאבק הזה המשך ללחימתם במחתרת או למאבק ההשרדות שלהם בגיטאות ובמחנות מימי המלחמה. "היום אנו עולים על ספינה שהיא ספינת המלחמה של העם היהודי על קיומו", נכתב בהוראת-יום לחברי "השומר הצעיר" לפני שעלו על האוניה "אקסודוס", "נצמד קוממיות יחד עם המוני בית ישראל – בראשם, לימנם ולעזרתם, כפי שצעדו חברינו במחתרת, בגיטאות, במפעל של הצלת יהודים ומלחמה על כבוד ישראל".³⁴

ואמנם במקרה של "אקסודוס", שמעפיליה שולחו כזכור בחזרה לגרמניה, וחלקם ישבו במחנות שם עד 1949, חגגה הטקטיקה הציונית את נצחונה. מראשיתו תוכנן המבצע כדי שיהיה אפשר להפיק ממנו את מלוא התועלת המדינית, ומכונת התעמולה הציונית ניצלה את נפתולי העלילה הזו עד תומם. במיוחד משלב שיגורם של הפליטים מחיפה לחופי צרפת, וכעבור כחודש לגרמניה, זכו אירועי "אקסודוס" לתהודה בינלאומית,³⁵ ופגעו אנושות במעמדה של בריטניה ובטיעוניה של זו במאבקה נגד העלייה הבלתי-לגאלית. יתרה מזאת, בעת שהחיילים הבריטים גררו על רציפי נמל חיפה את מעפילי ה"אקסודוס" אל שלוש אוניות הגירוש, עמדו יושבי-ראש הוועדה המיוחדת של האו"ם (UNSCOP) השוודי אמיל סנדסטרם והנציג היוגוסלבי לוועדה, שאיש המחלקה המדינית של הסוכנות אבא אבן הביאם למקום, וצפו במתרחש. בואם לא היה מקרי, אלא מתוכנן היטב, ולפני הגעתה של "אקסודוס" לחיפה, אף הועבר שדר ממרכז המוסד בארץ אל האוניה בדבר בואם הצפוי של נציגי

33. ראה, למשל, עדות מפקד האוניה "גיור" (יולי-אוגוסט 1946), את"ה 14/231.

34. ארכיון מורשת D.1.5943. תצלום הוראת היום מופיע ב"ספר השומר הצעיר" (ב), קונטרס ג. עמיתתי אביבה חלמיש היפנתה את תשומת לבי למסמך זה, ועל כך תודתי לה.

35. העתונות הצרפתית כולה, קומוניסטית, סוציאליסטית וליברלית, ליוותה את הפרשה בכותרות ראשיות ובידיעות ומאמרים בעמודים המרכזיים. עתון קומוניסטי הכתיר את שלוש אוניות-הגירוש הבריטיות שעגנו אל מול חופי צרפת, ועל סיפונן 4500 המעפילים "אושוויץ על המים". ראה, עדית זרטל, "הצלע החמישית של המשולש", בתוך השנתון ליהדות זמננו מס' 5 (בדפוס); על תגובת העתונות האמריקנית, ראה תיק עתונות "אקסודוס", אצ"מ, S25/2630; כן ראה Michael Cohen, *Palestine and the Great Powers 1945-1948*, Princeton 1982, pp. 250-259.

הוועדה לנמל.³⁶ "זו העדות החזקה ביותר", אמר הנציג היוגוסלבי על אירועי "אקסודוס" באותו יום.³⁷ אכן, על פי עדויות בני-הזמן, ולדעת רוב ההיסטוריונים, השפיעה שלשלת האירועים של פרשת "אקסודוס" על גיבושה של הצעת החלוקה שהגישה הוועדה לאו"ם ב-1 בספטמבר, וסימנה את תבוסתם הסופית של הבריטים במאבקם נגד העלייה הבלתי-לגאלית.³⁸

בטרם ניגש לבחינת השאלה, המלווה כנעימת-רקע את כל מה שנאמר עד כה במאמר, מדוע אין המעפילים הללו, שמילאו תפקיד כה מרכזי במאבק-התקומה הציוני, זוכים למקום ראוי להם באפוס-התקומה שנוסח ועוצב בשנות המדינה הראשונות, נעזף לרגע מבט בארגון היישובי שהניע את ההעפלה והפעיל אותה – המוסד לעלייה ב'.

לבד מהיותו בעל עניין וחשיבות כשלעצמו, כמבנה פוליטי, ארגוני ומבצעי, תפס המוסד מקום נכבד בהיררכיה של הגופים הטרנס-מדינתיים ומילא, כנגזר מן הדברים שנאמרו לעיל, תפקיד מרכזי במאבק הציוני. ואף-על-פי-כן, כמו מושאי פעולתם, אם כי באורח דרמטי פחות, נגנזו גם אנשי המוסד לעלייה ב' בשבר שבין היהודיות והישראליות עם הקמת המדינה.

איפיוני-החטף על המוסד כארגון יישובי ייחודי שיובאו להלן, הם תמצית מתוך עבודה מקיפה בכתובים, הנסמכת בנוסף על המקורות הארכיוניים, גם על מחקר סטטיסטי סוציו-פוליטי מקורי שנעשה במסגרת עבודה זו. אם כן, פורמלית, היה המוסד הזרוע המבצעית של ההגנה, וכפוף להנהגה המדינית של היישוב. אולם בתוקף הנסיבות ההיסטוריות ומרכזיותו של מפעל ההעפלה, חושל כאן אחד הארגונים החזקים והעצמאיים במערכת הגופים והארגונים היישוביים באותה עת. ראשיתו בשלהי 1937–תחילת 1938 כיומה עצמאית של הקיבוץ המאוחד לא רק נגד המדיניות הבריטית אלא גם נגד הקו המרכזי של ההנהגה הציונית, שדגל בקואופרציה עם הבריטים. ומקורות היניקה האידיאיים שלו היו התפישות המהפכניות הרדיקליות של אנשי הקיבוץ המאוחד וכן

36. ב'17 ביולי 1947, עת היתה ה"אקסודוס" במרחק יום שיט מחופי הארץ, העביר המוסד הוראה לאוניה לשרד ליישוב: "בשידורכם רצוי לספר על סבלותכם, שאיפתכם לארץ, המחאה נגד השלטון וסגירת השערים. רצוי לקרוא להתערבות ועדת האומות המאוחדות [...]". ב'18 ביולי, בעקבות השתלטות החיילים הבריטים על האוניה, העביר המוסד את המסר הבא: "הוכרזה שביתה כללית, היישוב זועם. מוזעזעים מההתנפלות האכזרית עליכם. גאים על עמידתכם האמיצה. אבלים על האכזרות. על אף הכל ההעפלה תימשך. כתוצאה מפנייתכם ועדת האומות המאוחדות יוצאת לחיפה. חזקו ואמצו". תיק "אקסודוס", את"ה.

37. מצוטט אצל, Norman Rose, *Haim Weizmann*, New York 1986, p. 425.

38. ראה בעניין זה הערה 36; עמיצור אילן, אמריקה, בריטניה וארץ-ישראל, ירושלים תשל"ט, עמ' 272–273; יהושע פרוינדליך, "פרשת חקירתה של ועדת אונסקופ", *הציונות י"א*, תל אביב תשמ"ח, עמ' 27–51.

התפישה הפוליטית הטקטית שהניחה כי הקצנה של הפעולה תביא בהכרח ליצירת כוח ולכיבוש עמדות השפעה בתוך היישוב – מעין מהלך של קומפנסציה על ריחוקו היחסי של הקיבוץ המאוחד מעמדות ההשפעה וההכרעה המרכזיות. קו זה של אקטיביזם ורדיקליזם נותר במוסד יחד עם אנשים מרכזיים בו, גם לאחר שעבר תהליך "הלאמה" ב-1939 והוכפף להנהגתם של נאמני ההנהגה המרכזית.

אף כי אנשי המוסד הראו לאורך תקופת פעילותו כולה, בכמה אירועי-מפתח, כגון פרשת "דאריאן",³⁹ פרשת "לה ספציה"⁴⁰ ובמיוחד בפרשת שתי האוניות "פאן יורק" ו"פאן קרשנט",⁴¹ נטייה לעמדה עצמאית, לאוטונומיה ארגונית ופונקציונלית וכן לקביעת עובדות בעלות אופי והשלכות מדיניים, חשיבותו של המאפיין הרדיקלי בקלסטרן של המוסד, בדרכי הפעולה ובתודעת-הקבוצה שלו לא היתה דווקא במימושו במציאות, אלא בהיותו בבחינת אפשרות "עומדת", אופציה אלטרנטיבית של תפישה ופעולה.

בפרשת "לה ספציה" היה זה יהודה ארזי, ראש שלוחת איטליה של המוסד, אשר ניהל את המאבק על-פי דרכו, בחר בקו התעמולתי ההפגנתי, ולקח על עצמו סיכונים אישיים וציבוריים שהביכו את ההנהגה הציונית שהיתה אז בשלב לא נוח מבחינתה, מפוצלת פיסית ופוליטית, בין ארץ-ישראל, פריס ולונדון.⁴² בשיאו הדרמטי של מפעל ההעפלה בשלהי 1947, עת הועברו 15,000 מעפילים בשתי אוניות ה"פאנים" הענקיות, התנגש המוסד התנגשות חזיתית ורועמת עם ההנהגה המדינית. למעשה, עם עלות שאלת ארץ-ישראל על שולחן הדיונים של האו"ם, ולאחר גירוש אוניות המעצר הבריטיות עם פליטי "אקסודוס" מצרפת לעבר המבורג, תם תפקידה המדיני של ההעפלה, התפקיד העיקרי שיעדה לה ההנהגה בשנים שלאחר המלחמה. מי שניהלו את המערכה הדיפלומטית באו"ם אף טענו כי המשך ההעפלה עלול לחבל במאמצייהם. בהתנגשות הזאת האשימה ההנהגה המדינית את ראשי המוסד בשיבוש המהלכים המדיניים, ובסיכול הסיכויים להשגת מדינה. ואף-על-פי-כן, העדיפו אנשי המוסד, והעדיף ראש המוסד, נאמנה של ההנהגה המדינית, את הגיון המעפילים ואת הגיון ארגונם. את הדינמיקה הפנימית, המבונה, של ההעפלה, לא זו המדינית המושאלת, לא היה אפשר עוד לעצור על-פי ההגיון המדיני. כנגד חבריו, כנגד מי שהציבוהו בראש המוסד, על מנת להכפיף את הארגון להגיון המדיני המרכזי, טען שאול מאירוב את הטענה הקלאסית הצרופה של ההעפלה, לאמור, זהו תהליך היסטורי

39. על פרשת "דאריאן" ראה אצל דליה עופר, דרך בים, ירושלים 1988.

40. ראה הערה 29.

41. על פרשת ה"פאנים" ראה, זאב (וניה) הדרי, זאב צחור, אניות או מדינה, תל אביב (ללא תאריך).

42. ראה הערה 29.

בעל כוח וחיות משלו, שאנחנו, שליחי היישוב, רק מנווטים אותו ומסייעים לו. במכתבו לשרתוק מיום 4 בדצמבר 1947 כתב מאירוב

מעולם לא ראתה עצמה ההנהלה [הנהלת הסוכנות], המנהלת את ההעפלה, סמכות שיש בידה להפסיק ולכוון ולחדש כרצונה. אילו הודתה בכך היה בזה משום אי-אמת, והיה בזה משום מתן תוקף לדברי אויבינו הארורים, הטוענים שכל עניין ההעפלה אינו כי אם מעשה מחושב ו'מלאכותי' של הציונים [...]. מה שטענה ההנהלה תמיד, ובצדק, היה שאין כוח בעולם שיוכל להפסיק את ההעפלה, כל כמה שקיימים יהודים הנדחקים ופורצים לארץ.⁴³

קבוצת-הגלעין של המוסד פעלה באורח דמוקרטי, כיאה לקבוצת-עילית וולונטרית. אמנם היתה קיימת בה הגדרת תפקידים פורמלית, אבל למעשה ההיררכיה בתוכה היתה אופקית, או אם לשאול את דבריו של מונטסקייה, היתה זו קהילה של שווים, שרק השווים בתוכה יכולים להיות מנהיגיה.⁴⁴

הסמכות והאחריות בתוך הקבוצה, גם בנוגע מטבעם ומרקעם של אנשיה, מטבעו ומאופיו של ראש המוסד, וגם מאופי הפעולה המחתרתית והמפוזרת, היתה מבוזרת ביותר. ראשי השלוחות/הארצות הגדולות נהנו מאוטונומיה כמעט מוחלטת. הם החליטו על היקף הפעולה, הם קבעו את עיתוייה, הם קיימו את הקשרים המדיניים עם המימסד הפוליטי והכלכלי באותה ארץ. לעתים אף גייסו בכוחות עצמם את המשאבים לפעולותיהם. במידה רבה הכתיבו האנשים והנסיבות בשטח למרכז, שהיה בבחינת מתאם יותר מאשר כופה ומכתיב. אופי זה של פעולה יצר גם חיכוכים ומאבקי כוח בין השדה והמרכז ובין השלוחות השונות לבין עצמן.⁴⁵ יומן המבצעים של המוסד משנת 1947 – כאמור, שנת השיא של ההעפלה – מלמד על מערכת שוטפת ומתמדת של התייעצויות, של מאבקים ושל קבלת החלטות שמקיימים האנשים המרכזיים במוסד, אף שהם מפוזרים על פני ארבע יבשות.⁴⁶

מבנה ארגוני ותיפקודי כזה חייב אנשים מרקע מסויים, בעלי רמה אישית

43. שאול מאירוב אל משה שרתוק, מצוטט אצל יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ג 2, תל אביב 1973, עמ' 1184-1186.

44. Montesquieu, *L'Esprit des Lois*, VIII/3.

45. הקשר בין שלוחת איטליה בעיקר, תחילה בניהולו של יהודה ארוזי ובהמשך, בניהולה של עדה סרני, למרכז המוסד בפריס היה רצוף ויכוחים ועימותים על דרך הפעולה, על שאלות ארגון וניהול וכן בשאלות אישיות.

46. יומן המבצעים של המוסד, הכתוב בכתבי-יד (של כמה אנשים שונים) והמחזיק ארבע מחברות גדולות כרוכות בכריכה קשה, תיעד את כל שיחות הטלפון הנכנסות במרכז המוסד בפריס, מינואר עד אוקטובר 1947. השפה מוצפנת בחלקה. היומן נמסר בסוף 1947 למשמרת לידי אברהם פולונסקי, מפקד L'Armée Juive בתקופת המלחמה, ומי שהיה לאחר מכן מראשי ה"הגנה" באירופה, והוא העבירו לידי – ועל כך תודתי לו מקרב לב.

ויכולת גבוהות. כל חברי הקבוצה המייסדת של המוסד, הממלאים תפקידים בכירים בארגון גם בשנים הנסקרות במאמר זה, למעט האשה היחידה בקבוצה זאת, רות קליגר (עליאב), היו חברי קיבוצים. קו זה נשמר לאורך כל תקופת קיומו של המוסד, אם כי בשנים שאנו דנים בהן, נפתח הארגון לקבוצות אוכלוסיה נוספות. כלומר, מלכתחילה, זו היתה קבוצה נבחרת שגויסה מתוך אוכלוסיה שהיא עצמה היתה בעלת סממנים ותודעה אליטריים מובהקים. הגיוס משורות הקיבוצים נבע לא רק מזמינותם של חברי הקיבוצים, מיכולתם להשתחרר מבחינה כלכלית. כוח אדם זה כבר היה מסומן, כבר נהנה מיוקרה רבה שכן הנמנים עליו היו נציגים נבחרים של אליטה משרתת ומגשימה, "קבוצה של בחירים" כניסוחו של ליסק.⁴⁷

המייסדים בעלי התפקידים המרכזיים הם אנשי העליות הרביעית והחמישית, כלומר, "עולים ציונים", כלשונו של יונתן שפירא ולא "עולים מהגרים".⁴⁸ בעת גיוסם הם היו בשנות השלושים או הארבעים שלהם; ובתקופה שאנו דנים בה, הם בשנות הארבעים והחמישים שלהם, במיטב שנותיהם, אבל עם פרספקטיבה של זמן ארוכה למדי לפניהם; רובם עלו ארצה בגיל צעיר, ובעת התגייסותם למוסד, היו ותיקים יחסית בארץ, ומעורים בחייה; בעלי משענת משפחתית וחברתית מוצקה; תפקידם במוסד לא היה תפקידם הציבורי הראשון ורובם ככולם באו לתפקיד עם הכשרה ציבורית-תנועתית מסויימת, הן בארץ הן בחוץ-לארץ.

מבחינת תכונותיהם וכישוריהם האישיים, הם יכולים לאפיין יפה את "אצולת השרות" היישובית: אוטודידקטים, יודעי שפות, בעלי *Savoir-vivre*, מיומנויות של חיים שאינן נרכשות בבתי-ספר גבוהים; בעלי נסיון בתפקידי ניהול ובהנהגת אנשים.

צורת הגיוס שלהם היתה אליטיסטית מובהקת – מבוססת על היכרויות אישיות, על המלצות של חברים, על פגישות עם מפקד המוסד. האחד גייס את השני, מה שהבטיח הומוגניות רבה ולכידות בשורות הקבוצה. הנתיבים בתוך המוסד, הן האופקיים והן האנכיים, היו פתוחים והתנועה בהם היתה בדרך כלל תוצאה של מוטיבציה, של נאמנות לאתוס של הארגון, וכן תכונות אישיות כגון יוזמה, כושר איתור, אינטליגנציה, תחכום, כושר מנהיגות, אגרסיביות ואסרטיביות, ושיוך מפלגתי.⁴⁹

47. משה ליסק, האליטות של היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט, תל אביב 1981, עמ' 24.

48. יונתן שפירא, עילית ללא ממשיכים, תל אביב 1984, עמ' 15.

49. עד סוף מלחמת-העולם השניה, היו הרוב המכריע של פעילי המוסד חברי קיבוצים, בעיקר הקיבוץ המאוחד, ואנשי מפלגות פוליטיות של תנועת העבודה. בשנים שבין סוף המלחמה להקמת המדינה, השתנה הפרופיל הפוליטי של המוסד, הוא נעשה פלורליסטי יותר ונהפך לגוף בעל אופי טרום-ממלכתי שקיים זיקה הדוקה למפא"י.

מכך התבקשה הזדהות גבוהה עם הארגון ועם מטרותיו, תחושת שליחות אונטנית ותודעה אליטרית מובהקת. "תחושת שליחות אדירה – כתב איש מרכזי במוסד באביב 1947 – לילות נעשים לימים, ימי שבת וחג לימי עבודה וחול [...] אנו בתוך מלחמה עקשנית וקשה של כוחות לא שווים [...] שני הצדדים מגלים עקשנות [הצד השני הוא הבריטים – ע.ז.] ולזכותנו רצון ברזל ומסירות לעניין מחוסר הברירה של עם לוחם ומהלחץ האיום של בני-אדם אומללים ומיואשים".⁵⁰

הנה אפוא קבוצה חברתית, ארגונית ומבצעית העומדת בחזית המאבק המרכזי שמנהלת החברה שהיא חלק ממנה, אחת האליטות במיסד המתגבש של אותה חברה. לא זו בלבד, אלא שחבריה המרכזיים של הקבוצה מוסיפים לשרת את חברתם בתפקידי-מפתח גם מן העבר השני של קו התפר שאנו מדברים עליו – הקמת המדינה. הם ממעצבי השרות הממשלתי, מנכ"לים של משרדי ממשלה בשנות-המדינה הראשונות, מקימי הצי, ובעלי תפקידים מרכזיים בשירותי הביטחון.

כיצד אפוא נמוגה קבוצה מרכזית כל כך אל תוך אין תודעתי בשנים הראשונות למדינה, ומדוע מופקע מקומה ממערכת הגופים מקימי-המדינה – לפחות על-פי המיתוס – כגון, הפלמ"ח, ההגנה ושאר המחותרות, ומן הקורפוס הטקטואלי – התעודי והספרותי – שעיצב את חוויית הדור?

שאלה זו יש לשאול, וביתר הטעמה, לגבי המעפילים, שהמשורר אמר עליהם כי נישאו עלי שכמם של צעירי הארץ, אך למעשה היה זה שכמם שלהם, כפי שניסונו להראות, אשר עליו נישא המאבק הציוני/לאומי ערב הקמת המדינה.

כבר הראתה אביבה חלמיש את התמורות ביחס היישוב ובני היישוב להעפלה ולמעפילים בשנים 1945–1948.⁵¹ אני מבקשת להציע כמה אפשרויות של תשובה הקשורות זו בזו ואף נגזרות זו מזו. להימחותם של אלה בשנות המדינה הראשונות. אין מדובר כאן ב"אמת היסטורית" אחת, בעלת השתלשלות סיבתית ברורה, המבוססת על מימצא מסמכי מוצק וחד-משמעי, אלא יותר במערכת של עדויות עקיפות ודימוייהם של בני-הזמן, אשר יכולים ללמדנו על תודעתם ותמונות עולמם.

במישור הציבורי-הפוליטי נעשתה פעולה מכוונת ליצור שבר גמור בין העבר הגלוי הקרוב לבין ההווה המדינתי המתגבש. כלי המדינה, לרבות הצבא,

50. פינז גינזבורג מז/נבה לארץ, 14.4.47, ארכיון אישי, פינז גינזבורג.

51. אביבה חלמיש, "העפלה – ערכים, מיתוס ומציאות", אצל נורית גרץ (עורכת), נקודות תצפית – תרבות וחברה בארץ-ישראל, תל אביב תשמ"ח, (להלן: גרץ, עורכת) עמ' 98–86.

גוייסו למשימה הלאומית של שינוי פני העם והאדם בה.⁵² בן־גוריון ניסה להעניק להקמת המדינה משמעות משיחית־גאולית, לראות בה מאורע או מעשה החורגים מן הרצף ההיסטורי, ואשר בה בשעה שהם בעלי אוריינטציה עתידנית במהותם, הרי הם נובעים ישירות מן העבר הקדום של עם ישראל בארצו. בהקמת המדינה ראה "המעשה המופלא ביותר בחיי העם היהודי מאז כיבושי יהושע בן־נון."⁵³ ובמקום אחר קבע כי "[...] מלחמות יהושע בן־נון והשופטים שבאו אחריו; חיי שאול, דוד ושלמה ופעולותיהם; עלילות עוזיהו מלך יהודה ויובעם השני מלך ישראל, יש בהם יותר אקטואליות, הם יותר קרובים ומאלפים ומלאים לשד חיוני בשביל הדור הנולד, הגדל והחי בארץ, מאשר כל הנאומים והוויכוחים בקונגרסים של באזל."⁵⁴ כאשר קבע נתן רוטנשטריך כי "יש מקום לחשש שאם נניח לעבר הרחוק בלבד לפרנס אותנו, לא יפרנס אותנו אף הוא ונישאר רדודי עבר,"⁵⁵ או ש"כמו בכל תחייה מתרחש מעשה התחייה במקום ובזמן ההיסטורי שאנו עומדים בו, ונמצאים בו בפועל,"⁵⁶ הגיב בן־גוריון: "אתה טועה שאין קפיצה בהיסטוריה [...]. בייסוד מדינת היהודים היתה קפיצה של מאות בשנים, ובמלחמת הקוממיות התקרבו לימי יהושע בן־נון."⁵⁷ והיתה כמובן המלחמה עצמה, מלחמת השחרור או "מלחמת הקוממיות" כניסוחו של בן־גוריון, שאפשר לדמותה לטקס־מעבר רב־עוצמה ורווי דם, שממנו נולדה האומה הצעירה, "שטופת דמע וקסם". המלחמה, על 6000 קורבנותיה, נהפכה לחוויית יסוד כה גורפת וכה טוטאלית שהיא אמנם מחתה, לפחות למשך פרק זמן מסויים, את כל המהלכים שקדמו לה, את העבר ההיסטורי הקרוב שלה. אל תוך אקט־הייסוד הזה הותכו אמנם העבר ההיסטורי הקרוב, כלומר, הגולה והשואה, והנפשות הפועלות של אותו עבר, אבל מתוכו הופק נתן חדש, אומה עברית צעירה, ודמות־אדם חדשה. ודמות זו היתה היחידה שגם פעלה באותה זירה היסטורית חדשה וגם תיעדה אותה. לא היה מקום לדמויות

52. לדוגמה, שירות התרבות של צה"ל, הוציא לאור ספרון ובו מבחר הצעות לשמות עבריים לעולים החדשים. ראה מרכזי נמצא־בי, בחר לך שם עברי, תל־אביב תש"ט. יתר על כן, קציני צה"ל ונציגי המדינה בתוך־לארץ חוייבו לעברת את שמותיהם. להרחבת הדיון ב"חילוף התרבות" ראה: איתמר אבן־זוהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ־ישראל, 1882–1948", קתדרה 16, תש"ם, עמ' 165–189; גדעון טורי, "עיברות שמות־משפחה בארץ־ישראל כ'תרגום תרבותי': תרגיל שלידי במסגרת הסמינטיקה של התרבות", גרץ (עורכת), עמ' 152–171.
53. בן־גוריון בכינוס העיוני, ירושלים 8–15 באוגוסט 1957, מצוטט אצל מיכאל קרן, בן־גוריון והאינטלקטואלים, קריית שדה בוקר 1988, עמ' 71 (להלן: קרן).
54. בן־גוריון, "מונחים וערכים", חזות (3) 1957, עמ' 11, מצוטט אצל קרן, עמ' 70.
55. נתן רוטנשטריך, "תודעת הצורך במולדת", חזות (3) 1957, מצוטט אצל קרן, עמ' 71.
56. נתן רוטנשטריך אל בן־גוריון, 11 בינואר 1957, אצל קרן, עמ' 72.
57. בן־גוריון, "מונחים וערכים", אצל קרן, עמ' 71.

אחרות שישבשו את התמונה. לוחמי מלחמת השחרור ונופליה נתפשו כולם כבני הארץ. וספרות המלחמה היתה בדרך כלל (להוציא את מקרהו של אבא קובנר) של בני הארץ ועל בני הארץ. ספרות זו היתה כלי הביטוי העז ביותר לאותם ערכים שהמדינה החדשה ביקשה להנחיל ולייצג בעת ובעונה אחת – עבריות, צבריות, תוצרת הארץ והאדמה הזו, עלומים נצחיים, גבורה פיזית, לחימה ומוות הרואי.

על אף המימד האירוני והאנטי־מיתי שב"מי צקלג" של ס. יזהר, מגלמים גיבוריו, קובי וחבריו "יפי הבלורית", אותם המרכיבים ממש של מיתוס התקומה. עלמים יפים נצחיים, הם אינם משתנים ואינם מתפתחים,⁵⁸ ומהלכים במקום שמחוץ למקום, בזמן שמחוץ לזמן, זמן מטה־היסטורי, הווה נצחי, "עתה גברתן גדול ואין חופי, גדול ונוגע."⁵⁹ הם "מגש הכסף" עליו ניתנה מדינת היהודים. הם "הנערה והנער לובשי חול וחגור וכבדי נעליים [...] עייפים עד בלי קץ, נזירים ממרגוע, ונוטפים טללי נעורים עבריים [...] ואין אות אם חיים הם או ירויים".⁶⁰

הם אותן דמויות פסידו־קדמוניות, מיתולוגיות. אותם מתים־לא־מתים משירי המלחמה של חיים גורי, שראו אור בשנת 1949 בקובץ "פרחי אש", שנחשב לקובץ השירים הפופולרי והייצוגי ביותר של ספרות מלחמת השחרור.⁶¹ הם הנופלים החיים לנצח ב"הנה מוטלות גופותינו": "הן נקום והגחנו שנית כמו אן, ושכנו שנית לתחיה. נדדה איומים וגדולים ואצים לעזרה, כי הכל בקרבנו עוד חי ושוץף בעורקים ולוהט. לא בגדנו, ראה, נשקנו צמוד ומרוקן כדורים, אשתנו ריקה",⁶² כתב גורי הצעיר בטקסט, שכמאמרו של דן מירון, שימש לריטואל לאומי מכפר וחוגג כאחד, לטקס חילוני דתי שהעניק מימד טרנסצדנט־לי להישג שהושג ולקורבן שהועלה.⁶³

שירים כמו "מגש הכסף" ו"הנה מוטלות גופותינו" היו לא רק לסמל המאחד והמגדיר חברה, או למיזער, המגדיר את השכבות המעצבות את האתוס של אותה חברה, אלא הם היו לב ליבו של מיתוס התקומה הציוני. ומעניין לציין כאן שאת שירו "מגש הכסף" כתב אלתרמן בנובמבר 1947, כעצם הימים בהם התרחש האפוס הגדול ביותר של ההעפלה – מבצע אוניות ה"פאנים" שהעלו בבת־אחת 15,000 מעפילים.

58. על גיבוריו של ס. יזהר ראה, דן מירון, ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו, תל אביב 1962, עמ' 175–342.
59. ס. יזהר, ימיצקלג (ב), תל אביב 1958, עמ' 1086.
60. נתן אלתרמן, הטור השביעי (ספר ראשון), תל אביב 1975, עמ' 154–155.
61. דיון מקיף ומאלף ביותר על קובץ "פרחי אש" מצוי אצל דן מירון, "הזמן הצועד והמוות המבוטל", הארץ, 1.4.88, עמ' 42–62.
62. חיים גורי, פרחי אש, מרחביה 1949, עמ' 78.
63. ראה הערה 61.

אלתרמן אכן ראוי לבחינה נפרדת בהתייחסותו להעפלה. הוא אמנם ליווה מקרוב את מבצעי ההעפלה, וכתב בעניינה כמה מטוריו הידועים ביותר. אך הוא שר בהם בעיקר את תהילתם של בני הארץ, אנשי הפל"ם "הנושאים את עמם עלי שכמ",⁶⁴ או את זו של הזרים המסייעים להעפלה, הקפיטנים, הסרסורים, הסוחרים המוכסים ומבריחי הגבולות, "לכן תהילה לכל עורמות עם רמיות / ולכל חובלים שכירים ולמבריחי המכס / ולסרסורי ערי החוף הדרומיות / אשר מכרו כלי שיט וכלי אש למלאכת".⁶⁵

רק מאוחר יותר הם מופיעים, המעפילים הפליטים, חולים, מוכים ומבוזים, שארית-פליטה. "שם חייטים ורצענים וכתפים ושם נוצצת תער גלבים / ושם צורפים וחרשי ברזל [...] / שם דיני גולה וחלפניה [...]"⁶⁶ או, במקום אחר, "בתחתיות ספינה רבצנו לכלימה / והאני[ה] חולה. חורקים קרשיה / אותה שכר העם לזו המלחמה / אשר נשים וטף רכבה ופרשיה / [...] ואנו רק עדה צפופה ונואשה / ולא פני איש לנו או צלם האשה / כי זה לנו בדרך ירחים ששה".⁶⁷

אין צורך לומר שהמעפילים הפליטים הללו, מייצגיה של הגולה, שרידיה של השואה, אנשי העבר הקרוב, לא התאימו לדמות האדם של המדינה החדשה. הם היו האנטי-תזה שלה. במובן מסויים היה גלום בהם אף איום על דמות זו, שמא יגברו כוחות היהודיות הזו, הגלותיות הנאנקת, על העבריות החדשה והגאה. כדבריו הקשים של אלתרמן ב"דף של מיכאל": "עת עומסים אנו את הבאים בחשכה, עת כי נושאים אנו את חיתם על גב / חשים אנחנו את חרדת נשימתם ואת אנקת גופם הך והניגף / אך גם את כפתם נסגרת על גרוננו / [...]

[1]מלחמת שניים סמויה וקנאית בו תשתחל כחות ומבחוץ תבוא בו ומחדרים / לחרוך אם יטחנו ריחיו את הגרעין / או הגרעין יטחן את אבן הריחיים".⁶⁸

ולבסוף, באורח מורכב יותר וישיר פחות, לא הלמו גם פעילי המוסד לעלייה ב', אותם בנוי היישוב ושליחיו אל הגולה, את דמות האדם החדשה של המיתוס הציוני. הם היו מבוגרים מדי, רובם ילידי אותה גולה ולא בני-הארץ. הם לא לבשו חול וחגור ולא עטו טללי נעורים עבריים. את מלחמתם הם ניהלו לא כאן, לא על האדמה הזאת, ולא תחת שמיים אלה, כמו אנשי הפלמ"ח, למשל, אלא שם, בגולה, עם יהודי הגולה, והם עשו זאת עדיין באמצעים "גלותיים" – מסחר, גלגול כספים, קנייה ומכירה, שתדלנות, פעולות שבאזור הדמדומים שבין מותר ואסור. האתוס היה לאומי, המתודה היתה "גלותית". אמנות העורמה וההישרדות, "זהבם של היהודים" בלשון אלתרמן.

64. נתן אלתרמן, "מתוך נאום תשובה לרב חובלים איטלקי...", שם, עמ' 97.

65. נתן אלתרמן, "סתר שוק", עיר היונה, תל אביב 1972, עמ' 12.

66. נתן אלתרמן, "דף של מיכאל", שם, עמ' 25.

67. נתן אלתרמן, "חפת ימים", שם, עמ' 15.

68. נתן אלתרמן, "דף של מיכאל", שם, עמ' 26-27.

יתרה מזאת, לא רק הם עצמם, אנשי המוסד, גילו במהלך פעולתם עם המעפילים ולמענם, הזדהות גוברת והולכת עם גורלם ומצבם של אותם ניצולים/פליטים, ועם ה"דחף המעפילי" שלהם, עד כדי התנגשות עם צרכי השעה של היישוב, כפי שההנהגה הגדירה אותם;⁶⁹ באורח פרדוקסלי הם אף נטמעו או הוטמעו בתוך חברת המעפילים ובאלמוניות המעפילית וזוהו איתן. אנשי הפלי"ם – רובם בני הארץ – שעסקו בהעפלה והיו אמורים להיות כפופים לראשי המוסד לא קיבלו את מרותם. הם זילזלו בסגנון הפעולה ה"גלותי" של המוסד ובמימדי ההעפלה, תבעו להיות כפופים ישירות למטה הפלמ"ח, והתבדלו בייחודיותם הילידית.⁷⁰

האם צריך היה לחלוף טקט היסטורי מסויים – ואיזה – האם צריך היה לבוא גל נוסף של עלייה המונית מארצות המזרח, על מנת שהעולים של הגל הקודם יקבלו את הלגיטימציה שלהם? האם צריכה היתה העבריות להפנים את היהודיות, האם צריכה היתה הארץ וצריכים היו בניה להפנים את הגולה ואת השואה ולעבד אותם כאבני בניין ביישותם, כדי שהאפוס של ההעפלה, על מרכיבו, יתחיל למצוא את מקומו?

.69 ראה הערה 43.

.70 בן-גוריון ביומנו אף מרחיק לכת וכותב, בעקבות פגישה עם מפקדי הפלמ"ח, כי אנשי הפלי"ם "שונאים למוסד". יומן בן-גוריון 17.4.47, אב"ג; עדויות של דן בן-אמוץ, שאול ביבר ואחרים, למחברת.